

РОЗДІЛ V. МУЗЕЙНА СПРАВА

УДК 069.015(477.73)

Н.О. Рижєва

МУЗЕЙНА ЕКСПОЗИЦІЯ ЯК ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ ДАВНЬОЇ ТА СЕРЕДНЬОВІЧНОЇ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

У статті, відповідно до наукових розробок музеєзнавства, проаналізовано музейну колекцію, створену спеціалістами-археологами на підставі значної кількості артефактів, у вищому навчальному закладі. Визначено, що провідним алгоритмом експозиції стало відображення матеріальної культури населення південної України від доби каменю до пізнього середньовіччя.

Ключові слова: музейна колекція, археологія, артефакти, історико-культурна пам'ять.

На початку XXI ст. гуманітарні науки визнають музейний предмет як «оригінал, першоджерело знання» [1, с. 13.]. В даному контексті дослідження фондів, експозицій, експонатів музеїв, що створювалися у вищих навчальних закладах висококваліфікованими спеціалістами своєї справи, набуває *особливої актуальності*. Аналіз музейних предметів дозволяє виявити як специфіку розвитку певного регіону України, так й дослідити загальні тенденції формування людської цивілізації.

Методика аналізу музейного джерела має у своєму розпорядженні наукові розробки з музеєзнавства [2]. Спираючись на наукові здобутки про музеї історичного профілю, спробуємо проаналізувати колекцію музею археології та етнографії Інституту історії, політології та права Миколаївського національного університету ім. В.О. Сухомлинського. У представленій розвідці, враховуючи наукову важливість наявної колекції, здійснено спробу проаналізувати тільки один напрям роботи музею – *археологічну колекцію*, що відображає матеріальну культуру населення Миколаївщини від доби каменю до пізнього середньовіччя. Розбудова сучасної держави неможлива без відновлення історико-культурної пам'яті про ті народи, які проживали на її теренах та творили спільну історію та культуру. В Миколаєві значний внесок у цьому напрямку зробили науковці Інституту історії політології та права національного університету ім. В.О. Сухомлинського.

У сучасний період, коли посилюється тенденція дослідження історії людства в цілому, краєзнавчі теми, регіональна історія набувають посиленої розробки вчених, кожна краєзнавча, регіональна, проблема містить й проблеми глобального масштабу.

Історіографія створення та формування колекції музею фактично відсутня. Вона обмежена професійно грамотними розробками текстів, що супроводжують матеріали музейної колекції,

автори яких – творці музею та відомі археологи – Ю.С. Гребенников, І.О. Смирнов К.В. Горбенко, О.І. Смирнов [3]. Експозицію оформлено за проектом й ескізом спеціалістів Лабораторії археології та етнології, що входить як структурний підрозділ до інституту (К.В. Горбенко, О.І. Смирнов, Д.В. Філатов, Е.В. Олейніченко, Л.І. Смирнов, Ю.С. Гребенников, Р.О. Козленко, Е.Ю. Рубченко).

Джерелом написання даної статті стали фонди та експозиція музею. Опосередковано, із певною кореляцією, історіографічні концепти археологічної колекції музею відтворено за науковими роботами К.В. Горбенка [4] В.Б. Гребенникова [4], Ю.С. Гребенникова [5], О.І. Смирнова [6], Д.В. Філатова [7], Р.О. Козленко [8; 9],

Урочисте відкриття музею відбулося 2 жовтня 2009 р. в День університету. Створення музею стало наслідком великої експедиційної роботи зацікавлених викладачів та фахівців Лабораторії археології та етнології, а також студентів інституту історії, політології та права. Звернемо увагу, – в процесі формування експозиції науковці виходили із визначального алгоритму, – протягом багатьох тисячоліть у степовій зоні південної України розвивалися найдавніші степові культури Євразії. Саме тому Степове Побужжя стало магістральним шляхом для степових культур в світ цивілізацій стародавньої Ойкумени. У даному регіоні найчіткіше і яскраво відбилися зв'язки із землеробськими культурами Південно-Східної Європи.

Автори музейної експозиції чітко визначили її завдання та мету, а саме: урізноманітнення форм та методів навчально-виховної роботи шляхом використання музейних предметів – свідків певної епохи; розширення науково-методичної бази проведення навчальних археологічної, етнографічної та музейної практик; популяризація серед викладачів, студентів та населення регіону історичних знань під час проведення екскурсій, інших форм масової науково-просвітницької роботи.

Експозиція складається зі стендів, які розташовуються в хронологічному порядку. Кожний стенд демонструє археологічний матеріал, який відображає матеріальну та духовну культуру окремої історичної епохи та археологічної культури.

Відповідно до визначеної послідовності першим подаються артефакти *кам'яного віку* (період в стародавній історії та археології, що тривав від появи людини до IV тис. до н. е.). Даний період представляють крем'яні знаряддя праці – різноманітні нуклеуси, відщепи, скребки, які давня людина використовувала в повсякденному житті.

Досить змістовно в музеї представлена епоха

бронзи (бронзовий вік) – останній великий період первісної доби. На Півдні України він змінюється киммерійсько-скіфським періодом раннього залізного віку. В цей час виник перший штучний метал – бронза. Поряд із бронзовими серпами, вістрями до списів, досить широко використовувались й крем'яні знаряддя цього типу. З каменю виготовлялися також бойові сокири-молоти, зернотерки, прикраси тощо. Крім цього, епоха бронзи відома широким різноманіттям керамічних виробів, особливо посуду.

У музеї присутні речі багатьох археологічних культур періоду бронзи, що існували на території Миколаївщини (ямна, катакомбна, багатоваликівська кераміка, сабатинівська, білозерська). В основному, це керамічні вироби (горщики, миски) з характерним для кожної культури орнаментом або специфічною формою.

Унікальність колекції обумовлюється безпосереднім її формуванням артефактами із археологічних експедицій викладачів та фахівців Лабораторії археології та етнології. Наведемо за приклад розкопки тільки одного кургану періоду бронзи поблизу с. Мироліубівка Новобузького району Миколаївської області в 2011–2012 рр. Копітка робота спеціалістів дозволила виявити дев'ять поховань, серед яких п'ять – ямного типу та чотири – епохи пізньої бронзи. У наукових роботах дослідників зазначено, що поховання № 3, головне, відноситься до ямної культури. Важливим артефактом, як визначили науковці, стала орнаментована курільниця – «блюдеце на масивній хрестоподібній підставці» [10].

Повна характеристика наукових відкриттів археологів не входить до змістовного кола нашої статті, проте зупинимося на висновку науковців. Вони вважають, що «археологічні дослідження даного кургану дали можливість зафіксувати і накопичити певний археологічний матеріал. Дослідження кургану у с. Мироліубівка Новобузького району дає уявлення про поховальні обряди населення території Поінгуля в період бронзового століття. Подальше вивчення території Новобузького району, – зауважують науковці, – дасть можливість більш детально розібратися в питаннях історичного розвитку регіону в епоху бронзи» [11].

Серед артефактів колекції музею особливо вирізняються речі з поселення Розанівка (сабатинівська культура) XVI–XIII ст. до н. е.: керамічний посуд, вироби з бронзи і каменю. Безумовний науковий інтерес становлять кам'яні культові предмети (антропоморфні стели тощо). Додаткова інформація з наукової літератури дозволяє з'ясувати масштаби поселення сабатинівської культури, що відкрито в 2008 р. неподалік від села Розанівка Новобузького району Миколаївської області. «Площа поселення – 3 га, культурний

шар – 0,4 м; здійснено шурфування, в процесі якої знайдено розвалини кам'яного житла, 2 господарські ями, виявлено понад – 1500 одиниць різних предметів (кераміка, кістяні вироби, кам'яні й бронзові знаряддя)...» [12, с. 81].

Сучасні українські дослідники вважають, що епоха бронзи стала за багатьма ознаками переломною для народів Північно-Чорноморської ойкумени. Це положення підтверджується музейною колекцією артефактів із городища фінальної бронзи – Дикий Сад (XIII–XI ст. до н. е.). Городище розташовано в історичному центрі сучасного міста Миколаїв у місці злиття річок Інгул та Південний Буг. Площа городища сягає близько 3 га. Під час існування воно займало високу терасу лівого берега р. Інгул [13]. Знайдені в культурному шарі городища артефакти становлять вагому частину музейної колекції інституту історії, політології та права. Науково та композиційно продумано візуалізують життя населення городища Дикий Сад різноманітні вироби з кераміки, бронзи (ножі, кинджали, браслети тощо), кістки та рогу (знаряддя праці, елементи кінської зброї, прикраси тощо), кам'яні вироби – знаряддя праці (наприклад, кам'яні зернотерки), такелажний інструмент, предмети культу. Дуже цікавою є також унікальна поховальна урна (оссуарій), що свідчить про зв'язки місцевого населення з регіоном Балкан.

Крім того, в експозиції представлені черепи давніх мешканців городища, а також макет житлового приміщення.

Судження авторів музейної експозиції К.В. Горбенка, Ю.С. Гребенникова, О.І. Смирнова, Л.І. Смирнова, Р.О. Козленко Д.В. Філатова, які вони висловили під час бесіди із автором статті про етапи формування фондів, несуть важливу інформацію з проблеми, що вивчається. Повномасштабні дослідження археологічної пам'ятки городища Дикий Сад проводяться з початку 1990-х років під керівництвом спочатку Ю.С. Гребенникова, а на сучасному етапі – К.В. Горбенка. За цей час змінилося ставлення дослідників про хронологічні межі існування пам'ятки, архітектуру, матеріальну й духовну культуру, господарство та побут мешканців городища, соціально-економічні й політичні аспекти розвитку регіону всієї циркумпонтійської ойкумени на рубежі II–I тис. до н. е. [14, с. 77–78].

Загалом К.В. Горбенко, говорячи про епоху пізнього бронзового віку, констатує: «Це, насамперед, розвиток комплексного господарства з коливанням в різні періоди питомої ваги землеробства та скотарства, розвиток металургійної справи, гончарства, ткацького та косторізного ремесел, демографічний вибух, розвиток соціально-економічних відносин, поступова стратифікація та диференціація суспільства, зміцнення інституту вождів, трансформація релігійних та ідеологічних уявлень» [15, с. 10–30].

Автори музейної експозиції, спираючись на науково-методологічні засади музеєзнавства, за допомогою артефактів та фотоматеріалів (банерів) висвітлюють перехід на початку I тис. до н. е. населення, що проживало на території сучасної України, до використання в побуті нового металу – заліза. Це мало вирішальне значення для подальшого розвитку стародавнього суспільства.

В структурованих матеріалах експозиції загальна зміна цивілізаційної парадигми відбувається за артефактами скіфо-античної доби Північного Причорномор'я. Особливо підкреслюються наступне: в VII ст. до н. е. відбувається формування Скіфії – держави скіфів, що виступала, насамперед, як військова організація; паралельно в Північному Причорномор'ї йшов розвиток античних держав, заснованих давньогрецькими колоністами в VII–V ст. до н. е.

Скіфо-антична доба представлена комплексом бронзових виробів (бронзове дзеркало, різноманітні фібули тощо), керамічних виробів (амфори, чорнолакова, червонолакова кераміка). Науковий інтерес становить залізний меч Ахеменідського типу.

У центрі уваги відвідувачів музею стають археологічні пам'ятки епохи заліза – городище на о. Березань, Ольвія, кургані поховання скіфської аристократії та звичайних общинників. В експозицію включено в якості артефактів певні елементи поховальних обрядів. Науковці Лабораторії археології та етнології інституту історії, політології та права (О.І. Смирнов, Л.І. Смирнов, Р.О. Козленко) доводять, що ритуальна традиція поховальної обрядовості є індикатором, який відображає релігійно-світоглядні сприйняття загробного світу представників тих чи інших спільнот, етносу, археологічної культури [16; 17; 18]. Пам'ять про предків, ставлення до останків і місця їхнього спочинку – один із суттєвих показників ступеня духовного розвитку і цивілізованості як давньої, так й сучасної людини [19, с. 90].

Чітко продумана класифікація матеріалів з історії епохи заліза дозволяє всім зацікавленим дослідникам поглибити свої знання з проблеми на підставі опублікованих наукових розвідок безпосередніх учасників археологічних експедицій. Проаналізована нами література дозволяє зробити висновок про широку палітру проведених робіт. «У ході багаторічних археологічних розкопок, – констатують науковці, – виявлено більшість скіфських пам'яток у середній та нижній течіях Південного Бугу та Інгулу й на берегах лиманів... Серед речей, знайдених під час розкопок, – уламки глиняного посуду, кам'яні зернотерки, грузила для риболовних сіток, кістки тварин (бика, свині, вівці), бронзові прикраси, грецькі амфори і чорнолакові посудини, мідні цвяхи» [20, с. 68].

Науковим надбанням музею, що має світове

археологічне значення, вважається антична кераміка, привезена переважно з Ольвії. Саме Ольвія – це найбільший давньогрецький поліс на території Південно-Західного Причорномор'я, який проіснував майже тисячоліття (засновано іонійськими колоністами в VI ст. до н. е.), став взірцем політичного та культурного життя в період панування кочових народів (скіфів, сарматів) у степовій зоні.

Багаторічні дослідження Ольвії дозволили скласти загальну картину життя міста. «Хоч основу економіки міста становило сільське господарство, але, – як підкреслюють науковці, – досить розвиненими були й різноманітні ремесла та промисли. Ольвія мала міцні торгівельні, культурні зв'язки з населенням Подніпров'я й Побужжя, а також із середземноморськими античними міськими центрами.» [20, с. 80].

Цілком логічно вмонтовано в структуру музейної експозиції матеріал наступного історичного періоду розвитку Півдня України. В об'ємній інформаційно-насиченій експозиції представлено артефакти доби раннього Середньовіччя. В названий період на південних землях України мешкало переважно неслов'янське населення, яке залишило цілий ряд археологічних пам'яток. Південні сусіди Київської Русі – різні кочові племена (печеніги, половці та ін.) – залишили у степах велику кількість курганних могильників [20, с. 88–94].

Середньовіччя представлене в експозиції керамічними трубками, виробами з заліза (ножиці, ніж, вудила, стремена тощо), різноманітним посудом.

Безперечно, цінною з погляду вивчення професійного ставлення науковців до формування фонду музею стала надана в експозиції інформація про археологів, які досліджували пам'ятки Побужжя, а саме В.Н. Станко, С.Д. Крижицького, В.І. Нікітіна, Ю.С. Гребенникова, К.В. Горбенка, В.В. Крапівіної, І.О. Снитка, І.О. Смирнова та ін.

Чітко продумана класифікація матеріалів фонду дозволяє на невеликих експозиційних площах музею засобами візуалізації, за допомогою яскравих стендів, результативно відображати інформацію про археологічні пам'ятки краю, частина яких є всесвітньовідомими (Анетівка, Дикий Сад, острів Березань, Ольвія та ін.).

Звернемо увагу, що наявний комплекс музею є об'єктом спеціальної уваги викладачів та співробітників Інституту історії, політології та права. Фонди музею стали як базою учбових занять зі студентами-істориками, так й стартовим полігоном науково-дослідної роботи. На базі фондів музею проводяться семінарські та практичні заняття з курсу археології, стародавньої історії, готуються курсові та дипломні роботи. Експонати музею постійно залучаються в процесі написання наукових статей та публікацій в засобах масової інформації, що кори-

стуються великою увагою. Крім того, співробітники Інституту історії, політології та права постійно проводять екскурсійну й профорієнтаційну роботу серед школярів міста та області.

Отже, на сучасному етапі у процесі розбудови української держави особливу роль відіграє історична реконструкція минулого. Робота істориків у цьому напрямку спрямовується на збереження та популяризацію краєзнавчої інформації для відродження, підтримки й активізації інтересу сучасної молоді до самотньої історії рідного краю, розвитку народної культури і традиції. Велику роль у цьому відіграє вища школа, яка готує висококваліфіковані кадри. Вона орієнтована на досягнення сучасного світового рівня, відродження самотнього національного характеру, корінне оновлення змісту, форм і методів навчання, примноження інтелектуального потенціалу країни. Необхідними елементами формування світогляду сучасного історика є археологія як комплексна система знань, що вивчає історію, теорію та практику археологічної справи, а також її правові та економічні засади. Значний внесок у цьому напрямку зробили науковці Інституту історії, політології та права Миколаївського національного університету ім. В.О. Сухомлинського.

Посилання

- Музееведение. Музеи исторического профиля: Учеб. пособие для вузов по спец. «История» / Под ред. Левыкина К., Хербста В. – М.: Высш. школа, 1988. – 431 с.
- Там же.
- Музей археології та етнографії. Путівник. – Миколаїв – 2013. – 6 с.
- Горбенко К.В., Гребенников В.Б. Поселения, грунтовые могильники и клады эпохи бронзы на территории Николаевской области (археологическая карта) / К.В. Горбенко, В.Б. Гребенников – Миколаїв, Видавництво МНУ ім. В.О. Сухомлинського, 2010. – 168 с.
- Горбенко К.В., Смирнов А.И., Гребенников Ю.С. Степная Троя Николаевщины. Издание 2-е, допол. / К.В. Горбенко, А.И. Смирнов, Ю.С. Гребенников. – Николаев, Изд-во Ирины Гудым, 2011. – 48 с.
- Смирнов А.И., Ивченко А.В., Козленко Р.А. Исследование оборонительного рва римского времени в г. Николаев / А.И. Смирнов, А.В. Ивченко, Р.А. Козленко // Археологічні дослідження в Україні в 2011 р. – Київ, 2012. – С. 346–347.
- Гребенников Ю., Смирнов Л., Филатов Д. Исследования кургана вблизи с. Мирюлюбовка на территории Поингуль в 2011–2012 годах / Ю. Гребенников, Л. Смирнов, Д. Филатов // Аркасівські читання: матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції (26–27 квітня 2013 р.) – Миколаїв: МНУ імені В.О. Сухомлинського, 2013. – С. 47–53.
- Смирнов А.И., Козленко Р.А. Ивченко А.В. Новый некрополь римского времени в г. Николаев / А.И. Смирнов., Р.А. Козленко А.В. Ивченко // Археологічні дослідження в Україні в 2011 р. – Київ, 2012. – С. 348–349.
- Козленко Р.А. Римский форт на границе Ольвийского государства / Р.А. Козленко // Античный мир и Средние века: Чтения памяти проф. В.И. Кадеева. – Харьков, 2015. – С. 28–33.
- Гребенников Ю., Смирнов Л., Филатов Д. Исследования кургана вблизи с. Мирюлюбовка на территории Поингуль в 2011–2012 годах / Ю. Гребенников, Л. Смирнов, Д. Филатов

// Аркасівські читання: матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції (26–27 квітня 2013 р.) – Миколаїв: МНУ ім. В.О. Сухомлинського, 2013. – С. 47–53.

- Там же.
- Гребенников В.Б., Горбенко К.В. Поселения, могильники и клады эпохи бронзы на территории Николаевской области (археологическая карта) / В.Б. Гребенников, К.В. Горбенко. – Николаев: МНУ им. В.О. Сухомлинского, 2010. – 168 с.
- Горбенко К.В. Археологічні дослідження городища доби фінальної бронзи «Дикий Сад». Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових статей. Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. – Чернівці: Рута, 2008. – Вип. 380–381. – С. 202–209.
- Горбенко К.В. К вопросу о хозяйственной деятельности жителей поселения «Дикий Сад» / К.В. Горбенко // Материалы международной научной конференции к 100-летию начала исследований острова Березань Э.Р. фон Штерном. – Николаев, 2004. – С. 76–85.
- Горбенко К.В. Кам'яні предмети з колекції артефактів городища дикий Сад / К.В. Горбенко // Науковий вісник Миколаївського державного університету ім. В.О. Сухомлинського. Випуск 3.33. Історичні науки (Збірник наукових праць). Миколаїв, МНУ ім. В.О. Сухомлинського, 2012. – 384 с.
- Смирнов А.И., Козленко Р.А. Ивченко А.В. Новый некрополь римского времени в г. Николаев / А.И. Смирнов., Р.А. Козленко, А.В. Ивченко // Археологічні дослідження в Україні в 2011 р. – Київ, 2012. – С. 348–349.
- Смирнов А.И., Ивченко А.В., Козленко Р.А. Исследование оборонительного рва римского времени в г. Николаев / А.И. Смирнов, А.В. Ивченко, Р.А. Козленко // Археологічні дослідження в Україні в 2011 р. – Київ, 2012. – С. 346–347.
- Козленко Р.А. Римский форт на границе Ольвийского государства / Р.А. Козленко // Античный мир и Средние века: Чтения памяти проф. В.И. Кадеева. – Харьков, 2015. – С. 28–33.
- Козленко Р.А. Обряд обезвреживания погребенных в Степном Побужье в античный период // X Всероссийская (с международным участием) археологическая конференция студентов и аспирантов «Проблемы археологии Восточной Европы». – Ростов-на-Дону, 2015. – С. 90–97.
- Історія рідного краю: Миколаївщина: навчальний посібник / М.М. Шитюк (кер. авт. кол.), О.О. Баковецька, Н.М. Буглай та ін. – Миколаїв: Іліон, 2015. – 628 с.

Рыжева Н.А. Музейная экспозиция как источник исследования древней и средневековой истории Украины

В статье, в соответствии с научными разработками музееведения, проанализирована музейная коллекция, которая создавалась специалистами-археологами на основании большого количества артефактов, в высшем учебном заведении. Определено, что основным алгоритмом экспозиции стало отражение материальной культуры населения юга Украины от эпохи камня до позднего средневековья.

Ключевые слова: музейная коллекция, археология, артефакты, историко-культурная память.

Ryzheva N.O. Museum exhibition as a source base for research of Ukraine ancient and medieval history

In the article, museum collection created by specialist archaeologists based on a large number of artifacts in high school is analyzed according to the museology scientific research methods. Reflection of material culture of the southern Ukraine population from Stone Ages to the late Middle Ages is determined to be exposure leading algorithm.

Key words: museum collection, archeology, artifacts, historical and cultural memory.

10.03.2016 p.